

Wat we gemeen hebben

Een analyse van voedselvisies in het veld door:

Prof.dr.ir. Imke de Boer - De Boer en Voedsel
Kawire Gosselink, MSc - Aardewerk

Deze analyse is uitgevoerd in opdracht van Food Hub. Food Hub werkt aan de transitie naar een eerlijk, divers en duurzaam voedselsysteem door prikkelend voedselonderwijs te maken, toekomstbestendige perspectieven te promoten en door samen te werken met nieuwe en gevestigde partijen in de hele sector.

De analyse is tot stand gekomen met medewerking van Alex Datema (Rabobank), André Hoogendijk (BO Akkerbouw), Arthur de Wilde (Deloitte), Beatrijs Voorneman (Reframing Studio), Danielle de Nie (Wij.Land), Dirk van den Bosch (Nationaal Klimaat Platform), Drees Peter van den Bosch (zelfstandige) Hélène Stafleu (Ministerie van LNV), Hanneke van Ormondt (Urgenda), Heleen Sanders (Food Hub), Hidde Boersma (Stop the Food Fight), Iris Bouwers (akkerbouwer, zelfstandige), Jelte van Kammen (Harvest House), Joris Lohman (Food Hub), Joszi Smeets (Food Hub), Kees Foekema (De Balie), Kees Vendrik (Nationaal Klimaatplatform), Maarten Essenburg (Kamp Vuur), Maarten Oonk (Deloitte), Reinier Gerrits (Meststoffen Nederland), Ruud Tijssens (Agrifirm), Suus van de Kar (zelfstandige), Volkert Engelsman (Eosta), Willem Lageweg (Transitiecoalitie Voedsel).

www.foodhub.nl

September 2024

Inhoudsopgave

---

02 Samenvatting

03 Inleiding

04 Aanpak

07 Resultaten

- Wat we gemeen hebben
- Wat we (nog) niet gemeen hebben

11 Korte reflectie

Bijlage A: Lijst met geanalyseerde thema's

Bijlage B: Overzicht van geanalyseerde visies

Bijlage C: Overzicht van de belangrijkste thema's die we (nog niet) gemeen hebben

Samenvatting

Dit onderzoek beschrijft een analyse van een vijftiental voedselvisies van spelers in het voedselsysteem in Nederland. De visies zijn afkomstig van twee toeleverende bedrijven, drie belangenorganisaties van boeren of tuinders en hun verwerkers en toeleveranciers, een financiële organisatie, drie overheidsorganisaties en zes maatschappelijke organisaties. Het doel van de analyse was het zoeken naar de gemene deler, ofwel die thema's die we gezamenlijk belangrijk vinden bij de inrichting van ons toekomstige voedselsysteem.

De meeste visies erkennen de noodzaak van een systeemverandering. Uit de analyse blijkt dat visies een groot aantal thema's gemeen hebben. Alle visies zien dat een gezonde bodem de basis is van een gezond voedselsysteem, en erkennen dat we natuurlijke hulpbronnen moeten waarborgen. Visies zien ook dat dit betekent dat we geen of enkel heel bewust gebruik maken van pesticiden, en dierlijke mest in de regio benutten. Een deel van de visies erkent eveneens dat het sluiten van kringlopen enkel kan wanneer we ook de nutriënten uit onze eigen excreta gaan benutten. Ook benadrukken de visies die zich erover uitspreken, dat we meer plantaardig zouden moeten gaan eten. Dat iedere speler in de keten, en dus ook de boer, een goede boterham moet kunnen verdienen staat als een paal boven water. Het vergoeden van blauwe en groene diensten wordt hierin regelmatig benoemd. Het merendeel van de visies erkent bovendien dat de transitie een collectieve verantwoordelijkheid is, en noemt het belang van het voorkómen van voedselverspilling en het feit dat iedereen toegang zou moeten hebben tot voldoende gezond en duurzaam geproduceerd voedsel. Daarnaast worden thema's als goede arbeidsomstandigheden, een dierwaardige veehouderij, hernieuwbare energie, (voedsel)educatie en korte ketens/ketens met meerwaarde genoemd.

Thema's waarover we (nog) geen overeenstemming hebben bereikt zijn de rol van Nederland in de wereldvoedselvoorziening, het (volledig) voeren van dieren met reststromen, en de schaal waarop we de kringloop van nutriënten willen sluiten.

Inleiding

Vrijwel dagelijks wordt er in de krant of andere media gediscussieerd over de toekomst van ons voedselsysteem. Dat is ook logisch: ons voedselsysteem heeft namelijk een grote impact op ons milieu, onze leefomgeving en onze gezondheid. Ook blijken de omstandigheden waarin mensen werken en dieren worden gehouden soms ontoereikend. Ons voedselsysteem staat dus voor een van de grootste uitdagingen van deze tijd: hoe zorgen we voor voldoende, veilig en gezond voedsel voor iedereen, binnen de draagkracht van de aarde, en met respect voor mens en dier?

Simpele oplossingen (b)lijken niet voldoende om het complexe voedselvraagstuk aan te pakken. Een toenemend aantal mensen is het erover eens dat een fundamentele verandering van het voedselsysteem noodzakelijk is. Een visie van het voedselsysteem van de toekomst kan handen en voeten geven aan deze voedseltransitie; het geeft richting aan de veranderingen die nodig zijn voor een duurzame toekomst.

Op dit moment ontbreekt een breed gedragen visie op het voedselsysteem van de toekomst. Het debat over het toekomstige voedselsysteem is vaak erg gepolariseerd. De tegenstellingen en verschillende verhaallijnen worden in de media en de politiek veelal uitvergroot. Je bent of voor de biologische landbouw (profeet) of voor technische innovaties (tovenaar); je bent of vegan of vindt dat vlees juist hoort in een gezond voedingspatroon. Het bespreken van deze tegenstellingen kan heel functioneel zijn en ons helpen beter inzicht te krijgen in een duurzame voedseltoekomst. Het geeft inzicht in het spectrum aan oplossingsrichtingen. Maar het kan er ook voor zorgen dat we te lang blijven praten en geen concrete stappen zetten richting een duurzaam voedselsysteem. Dus de hamvraag is: hoe komen we vanuit deze tegenstellingen tot een gemeenschappelijk nieuw verhaal dat ons vooruit brengt?

Om te komen tot een gemeenschappelijk, nieuw verhaal over ons voedselsysteem is het belangrijk eerst te weten waar we het wél over eens zijn. Het doel van deze analyse was het zoeken naar de overeenkomsten en verschillen, om zo de gemene deler te vinden ofwel die thema's waar we samen aandacht aan willen geven bij de inrichting van ons toekomstige voedselsysteem.

Aanpak

Om bovenstaande onderzoeksvraag te beantwoorden, hebben we de volgende stappen doorlopen. Allereerst hebben we gedefinieerd wat wij verstaan onder een voedselvisie. Wij hanteren de volgende definitie: een voedselvisie is een integraal beeld van het voedselsysteem van de toekomst.

Vervolgens hebben we beoordeeld of de visies (vijftien in totaal; aangeleverd door Food Hub, en aangevuld met een aantal bij ons bekende visies) ook daadwerkelijk visies waren. Dat bleek het geval. Deze vijftien visies hebben we geanalyseerd aangaande een groot aantal thema's die van belang zijn voor een duurzame voedseltoekomst. Deze zijn onder te verdelen in drie domeinen: ecologisch verantwoord, sociaal verbonden en economisch gedragen. Voor ieder van deze drie domeinen hebben we relevante thema's gedefinieerd op basis van bestaande raamwerken en publicaties. Indien een thema bijdraagt aan twee of drie domeinen dan is deze toch slechts één keer geanalyseerd. De volledige lijst met geanalyseerde thema's is weergegeven in bijlage A.

Ter illustratie beschrijven we hier hoe we een tweetal publicaties hebben gebruikt voor de selectie van thema's. Allereerst, de publicatie van Muscat et al. (2021; Nature Food 2: 562-566). Zij hebben vijf principes gedefinieerd voor een ecologisch verantwoorde samenleving (zie tekstbox). Op basis van deze vijf principes hebben we, onder andere, de volgende thema's gedefinieerd (volledige lijst zie bijlage A):

- het waarborgen van onze natuurlijke hulpbronnen, (zoals een gezonde bodem, schone lucht, schoon water);
- het type landbouw (bijv. natuurinclusief, biologisch, intensiever, hoogtechnologisch);
- het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen;
- de landschappelijke inpassing;
- het voorkomen van overconsumptie en consumptie van lege calorieën;
- het eten van het gehele product (van kop tot kont; van pit tot schil);
- het verbouwen van voedsel voor mensen en niet voor dieren op akkerland;
- het voeren van reststromen of gras aan dieren;
- het telen van gras als onderdeel van rotatie of op marginale gronden;
- het hergebruiken van nutriënten volgens de ladder van Moerman;
- het gebruiken van kunstmest;
- het kunnen gebruiken van humane mest;

- het terugbrengen van nutriënten uit mest naar de bodem (grondgebonden);
- het gebruik van hernieuwbare energie.

Daarnaast hebben we gebruik gemaakt van de zes dilemma's voor landbouw, voedsel en natuur zoals gedefinieerd door Bos et al. (2023; WUR-perspectieven op landbouw, voedsel en natuur). Op basis van deze zes dilemma's hebben we de volgende thema's aan onze analyse toegevoegd: de rol van Nederland in de wereldvoedselvoorziening; de rol van het dier in de voedselvoorziening; de morele positie van dieren; landbouw en natuur scheiden of verweven; sturen op consumentengedrag (in een aantal thema's opgenomen).¹

Vijf ecologische principes voor een circulaire samenleving:

- Het waarborgen van natuurlijke hulpbronnen, zoals een gezonde bodem, schone lucht en wateren, biodiversiteit en natuur. Dit betekent dat we kiezen voor die landbouw- en visserijmethoden die bijdragen aan een vruchtbare bodem, en die emissies van nutriënten en koolstofverbindingen naar de lucht, water en bodem minimaliseren.
- Het vermijden van voedselverliezen en -verspilling. Wanneer we praten over voedselverliezen hebben we het niet enkel over het weggooien van goed of bedorven voedsel, maar refereren we ook naar bijvoorbeeld overconsumptie (meer eten dan men nodig heeft).
- Het prioriteren van het gebruik van biomassa voor basisbehoeften voor de mens, zoals voedsel, huisvesting etc. Dit betekent bijvoorbeeld dat we akkerland gebruiken voor de productie van voedsel voor de mens en niet voor het produceren van voer voor dieren, of dat we de vis die we vangen uit onze oceanen zelf consumeren en niet voeren aan andere vis of aan landbouwhuisdieren.
- Het recyclen van onvermijdbare reststromen die ontstaan in het voedselsysteem.
- Het minimaliseren van het gebruik van hernieuwbare energie. Dit betekent dat we naast het feit dat we hernieuwbare energie gebruiken aandacht zullen moeten blijven schenken aan het terugdringen van het energiegebruik, daar hernieuwbare energie niet 'gratis' is.

We hebben vervolgens geanalyseerd of, en op welke wijze, de diverse thema's in de visies voorkomen. Waar mogelijk hebben we ook geanalyseerd wat er wordt gezegd over een bepaald thema (bijvoorbeeld een definitie of een andere duiding). De analyse was dus gericht op het wel of niet voorkomen van de diverse thema's in de geselecteerde visies (de stip op de horizon), en niet op de manier waarop een visie daadwerkelijk kan worden gerealiseerd (de weg ernaartoe).

1. Het dilemma over het wel of niet uitruilen van klimaatdoelen hebben we achterwege gelaten omdat daar nauwelijks over is gesproken in de geanalyseerde visies.

De geanalyseerde visies zijn een weerspiegeling van de diverse, aanwezige visies in de gehele voedselketen.² Vanwege de omvang van de opdracht hebben we ons beperkt tot een analyse van vijftien visies en gesprekken met stakeholders. De lijst met geanalyseerde visies die openbaar zijn, is te vinden in Bijlage B. Deze analyse zou mogelijk aangevuld kunnen worden met visies die nu nog ontbreken.

2. De verwerkende industrie en retail zijn hierin minder vertegenwoordigd dan andere delen van de keten.

Resultaten

De geanalyseerde visies zijn afkomstig van twee toeleverende bedrijven, drie belangenorganisaties van boeren of tuinders en hun verwerkers en toeleveranciers, een financiële organisatie, drie overheidsorganisaties en zes maatschappelijke organisaties. Zestig procent van de visies omvat een visie op het landbouwsysteem (primaire productie), en veertig procent beschrijft meerdere componenten van een voedselsysteem.³ Ongeveer de helft van de voedselvisies benoemt concreet een tijdslijn, die varieert van 2030 tot 2050. Daarnaast is het belangrijk te constateren dat visies zijn geformuleerd vanuit verschillende vertrekpunten. Een klein deel van de visies vertrekt vanuit waarneembare en/of te verwachten trends in de maatschappij, terwijl de rest van de visies streeft naar het formuleren van een gewenst toekomstbeeld.

In onderstaande twee paragrafen bespreken we eerst de thema's die het merendeel van de visies gemeen hebben, en vervolgens de thema's waarover we nog van mening verschillen.

Wat we gemeen hebben

De volledige lijst met thema's die we gemeen hebben staat in Bijlage C. Hier beschrijven we de hoofdlijnen op een verhalende manier.

Ecologisch verantwoord

Alle visies benadrukken dat een gezonde (of vitale) bodem de basis is van een gezond voedselsysteem, en erkennen dat we natuurlijke hulpbronnen moeten waarborgen (schone lucht, schoon water). Visies erkennen eveneens dat dit betekent dat we geen of enkel heel bewust gebruik kunnen maken van gewasbeschermingsmiddelen, en zien het belang van weerbare teelten. Sommige visies benoemen heel concreet het belang van diversiteit in gewassen in tijd en ruimte voor het realiseren van weerbare teelten.

Alle visies zien een toekomst zonder eindige kunstmeststoffen en erkennen het belang van het benutten van dierlijke mest in de regio. Het benutten van dierlijke is mest niet voldoende om de kringlopen volledig te sluiten. Dieren verplaatsen namelijk nutriënten, maar produceren deze niet zelf.

3. Een voedselsysteem is de verzameling van alle activiteiten verbonden met de productie, verwerking, distributie, bewerking en consumptie van voedsel, evenals de socio-economische en ecologische uitkomsten van deze activiteiten.

Sommige visies spreken over een grondgebonden melkveehouderij. Een deel van de visies erkent dat het sluiten van kringlopen enkel kan wanneer we ook (de nutriënten uit) onze eigen excreta gaan benutten. Vrijwel alle visies benoemen dat dieren in het toekomstige voedselsysteem grotendeels worden gevoerd met reststromen en gras. De vraag op welke schaal we de kringloop van voer-dier/mens-mest willen sluiten wordt veelal niet concreet beantwoord (voor meer detail, zie volgende paragraaf).

De visies die zich uitspreken over het dieet voor mensen erkennen het belang van een meer plantaardig dieet. Ongeveer de helft van de visies die spreekt over een plantaardiger dieet benoemt ook concreet een richtgetal. De richtgetallen die genoemd worden zijn 60% (gebaseerd op het voedingscentrum) of 67% eiwit uit plantaardige voeding (gebaseerd op Van Zanten et al. (2019); Global Change Biology 24: 4185-4194).

Alle visies erkennen het belang van de transitie van fossiele naar hernieuwbare energie, maar slechts een klein deel van de visies benoemt ook dat het belangrijk blijft in te zetten op het beperken van de energievraag. Sommige visies noemen ook dat het landgebruik (en dus ook de voedselproductie) het natuurlijke basissysteem zou moeten volgen. Dit betekent dat de bodemsoort, het watersysteem en de natuur leidend zouden moeten zijn bij de invulling van het landschap (functie volgt vorm).

Sociaal verbonden

Een deel van de visies benoemt het belang van toegang tot voldoende gezond en duurzaam voedsel voor iedereen. Dit is een voorbeeld van een thema dat niet door iedereen genoemd wordt maar mogelijk wel door iedereen erkend wordt. De visies die gericht zijn op het gehele voedselsysteem erkennen het belang van een gezond en duurzaam dieet. Ze noemen bijvoorbeeld dat een meer plantaardig voedingspatroon niet enkel goed is voor de planeet maar ook voor onszelf, en dat we niet teveel (van bepaalde producten) zouden moeten eten (eten wat we nodig hebben; minder bewerkte producten; minder rood vlees, etc). Ook wordt het belang van goed voedselonderwijs, goede voorlichting en een gezonde voedselomgeving erkend. De voedselvisies benoemen daarnaast veelal het belang van transparantie in de keten, goede werkomstandigheden voor iedereen, het houden van robuuste dieren op een diervriendelijke of dierwaardige manier en het opnieuw verbinden van de consument met zijn of haar voedsel. Enkele visies geven ook aan dat mensen met plezier in het voedselsysteem moeten (kunnen) werken.

Visies erkennen dat slimme technologie een rol speelt in het voedselsysteem van de toekomst, en noemen voorbeelden zoals slimme kassen (i.e. kassen die energie opleveren in plaats van gebruiken), het gebruik van robots, drones en data voor bv. onkruidbestrijding of precisiebemesting, of precisiefermentatie.

Economisch gedragen

Dat iedere speler in de keten, en dus ook de boer, een goede boterham moet kunnen verdienen staat als een paal boven water. Het vergoeden van blauwe en groene diensten wordt hierin door veel visies als belangrijk gezien. Sommige visies erkennen ook dat dit betekent dat we een bestaansmodel met de gehele keten zouden moeten organiseren, en niet in iedere afzonderlijke schakel. Dit vergt een rechtvaardige samenwerking tussen verschillende partijen. Die visies die zich uitspreken over de economie van de toekomst erkennen het belang van het concept 'brede welvaart'. Dit concept waardeert wat voor ons mensen van waarde is. Dit betekent dat we niet enkel kijken naar financiële kosten en baten, maar ook de maatschappelijke kosten en baten meenemen in onze beslissingen over de toekomst. Dit zijn bijvoorbeeld de kosten/baten ten aanzien van het milieu, onze gezondheid of het welzijn van dieren. Dit concept kijkt bovendien niet alleen naar de kwaliteit van leven in het 'hier en nu', maar ook naar de effecten van onze manier van leven op het welzijn van mensen buiten Nederland en toekomstige generaties.

De analyse laat ook zien dat er vele wegen naar Rome leiden. Visies noemen een diversiteit aan nieuwe bestaansmodellen, zoals strokenteelt, voedselbossen, slimme kassen, verticale landbouw, precisiefermentatie, beheerders van natuurlijk grasland etc. Het is belangrijk dit met elkaar te erkennen.

Wat we (nog) niet gemeen hebben

Uit de analyse blijkt dat de visies op een groot aantal thema's overeenkomen. Natuurlijk zijn er ook nog een aantal thema's waarover we (nog) geen overeenstemming hebben bereikt. Een van die thema's is de rol van Nederland in de wereldvoedselvoorziening. Een aantal visies benoemt het belang van Nederland als exporteur van landbouwproducten, maar er zijn ook visies die aangeven dat Nederland netto een importeur van voedsel is (meer hierover in de volgende sectie).

Daarnaast wordt het niet duidelijk op welk schaalniveau we de nutriëntenkringlopen 'voer-dier-mest' en 'voedsel-mens-excreta' willen sluiten. De term "zo klein als het kan, zo groot als nodig" wordt door enkele visies genoemd. Deze uitspraak wordt echter nergens uitgewerkt. Een enkele visie maakt de schaal concreet en spreekt over het sluiten van nutriëntenkringlopen in Noordwest-Europa. Het feit dat het sluiten van kringlopen mogelijk betekent dat je geen voer meer kan importeren van buiten Europa wordt door slechts een enkele visie benoemd. Ook wordt er niet altijd concrete invulling gegeven aan termen als een gezonde of vitale bodem of een dierwaardige veehouderij.

Slechts een enkele visie zegt iets over de toekomst van visserij of aquacultuur, de meeste visies beperken zich tot een voedselvisie op land. Sommige visies erkennen dat een visie op voedsel betekent dat je ook een visie zult moeten hebben op andere teelten, zoals sierteelt of biomaterialen, en op natuur(ontwikkeling).

Ten slotte, het zou natuurlijk kunnen dat er meer thema's zijn waarover visies (nog) geen overeenstemming hebben bereikt; deze zijn we echter niet tegengekomen in de geanalyseerde visies.

Korte reflectie

Het feit dat visies een groot aantal thema's gemeen hebben biedt aanknopingspunten voor het verder uitwerken van een breed gedragen visie van het voedselsysteem. Het is belangrijk dat we nu gezamenlijk inhoud gaan geven aan de thema's die we gemeen hebben, zoals een vitale of gezonde bodem, schone wateren, een dierwaardige veehouderij en een gezond, duurzaam en meer plantaardig dieet voor iedereen. Dit betekent dat we antwoord zullen moeten gaan geven op, onder andere, de volgende vragen.

Wat hebben we nodig om deze thema's invulling te geven? Wat kunnen we doen in 2, 5, 10, en 20 jaar? Welke maatregelen helpen ons vooruit, en welke zetten ons (nog meer) vast in het huidige systeem? Wie zijn de verliezers en hoe kunnen wij hen ondersteunen in de transitie? En hoe creëren we de nieuwe samenwerkingsverbanden die nodig zijn voor de transitie, tussen boeren en burgers bijvoorbeeld? Want de boeren of de overheid kunnen het niet alleen; sterker nog, geen enkele partij kan het alleen. We zijn allemaal onderdeel van het voedselsysteem (van de toekomst) en daarmee allemaal verantwoordelijk voor de transitie.

In deze zoektocht is het belangrijk te blijven erkennen dat er vele wegen naar Rome leiden. Visies noemen ook een diversiteit aan nieuwe bestaansmodellen. Het erkennen van deze diversiteit en het belang van het volgen van het natuurlijke basissysteem bij de inrichting van het landschap maakt dat een gebiedsgerichte aanpak kansrijk lijkt.

Daarnaast is het belangrijk om de thema's waarover we (nog) geen overeenstemming hebben bereikt nader te beschouwen. We noemen hier een voorbeeld: visies die aangeven dat Nederland een beperkte rol heeft in de wereldvoedselvoorziening baseren hun uitspraak op wetenschappelijke studies die laten zien dat we in Nederland onvoldoende landbouwgrond hebben om in ons eigen, huidige consumptiepatroon te voorzien (Nijdam et al., 2019; Land Use Policy 82: 401-413).

Recent onderzoek laat inderdaad zien dat we op dit moment meer energie en eiwit importeren dan exporteren en dat we net niet genoeg landbouwgrond hebben om onze eigen bevolking van het huidige voedsel te voorzien (Van Selm et al., 2024; Ambio 53: 359-375). We kunnen enkel een groot deel van onze landbouwproducten exporteren,

omdat we ook een groot deel van ons voer en voedsel importeren, en dus landbouwgrond buiten Nederland benutten. Nederland draagt daarentegen wel bij aan de wereldvoedselvoorziening via de export van uitgangsmaterialen, en kennis en innovatie.

Het erkennen van de thema's waarover we (nog) geen overeenstemming hebben bereikt is belangrijk in de zoektocht naar een breed gedragen visie.

Bijlage A: Lijst met geanalyseerde thema's

Ecologisch verantwoord
Waarborgen van onze natuurlijke hulpbronnen - gezonde bodem, schone lucht en wateren, behoud van biodiversiteit en natuur
Vormen van landbouw die naast voedsel ook een bijdrage leveren aan ecosysteemdiensten: natuurinclusief, agro-ecologisch, strokenteelt, biologisch, agro-forestry
Intensieve of extensieve vormen van landbouw (scheiden of verweven)
Vormen van landbouw die technologie inzetten, zoals precisielandbouw, monitoring, sensing etc.
Vormen van landbouw die vnl voedsel leveren: precisiefermentatie en andere hoog-technologische oplossingen
Met of zonder gebruik van pesticiden?
Inpassing landbouw in landschap
Rol sierteelt
Voorkomen van verspilling en voedselverliezen
Voorkomen van overconsumptie en de consumptie van lege calorieën
Gehele product eten (van pit tot schil, van kop tot kont)
Prioriteren van biomassa voor basisbehoeften van mensen
Akkerland voor voedselproductie voor mensen, niet dieren
Gevangen vis voor mensen, niet voor andere vissen of vee
Dieren voeren met reststromen of gras
Gras als onderdeel van rotatie of op marginale gronden
Gebruik veenweide
(Dit betekent een) kleinere veestapel
Recyclen van reststromen
Nutrienten hergebruiken volgens ladder van Moerman
Met of zonder gebruik van kunstmest?
Dierlijke en humane mest gebruiken als meststof
(Nutrienten uit) mest terug naar de bodem waar het vandaan komt / grondgebonden
Geen mestoverschot meer in Nederland
Import en export van nutrienten is met elkaar in balans
Mestbewerking/mestverwerking
Zuinig omgaan met hernieuwbare energie
Energiebesparing
Gebruik van hernieuwbare energie

Sociaal verbonden
Bijdrage van NL aan voedselzekerheid
Door grotendeels/meer plantaardig te eten
Zelfvoorzienendheid op welke schaal? (NL, NW-Eur, Eur, wereld)
Iedereen heeft toegang tot genoeg, gezond, veilig en duurzaam voedsel
Importeren van voedsel (ipv grondstoffen) en betalen van een eerlijke prijs
Export van voedsel of alleen van kennis&innovatie? of kennis delen?
Import van voedsel (of alleen van kennis&innovatie)?
Humane gezondheid
Minder overconsumptie (mn. teveel dierlijk voedsel, verzadigd vet, bewerkt rood vlees)
% dierlijk eiwit in dieet?
(Stimuleren van) consumptie van grotendeels plantaardig eiwit
Gezonde en duurzame voedselomgeving
(verplichte) educatie en voorlichting, voor burgers en ketenpartijen
Sturen op consumentengedrag
Wat is de rol/functie van dieren in het voedselsysteem?
Dieren als verwerkers van reststromen en op gras op marginale gronden
Verminderen van dierziektes
Lagere milieu-impact
Minder verspreiding zoönosen, impact volksgezondheid
Inachtneming morele positie van dieren
Dierwaardige veehouderij
Erken de intrinsieke waarde en integriteit van dieren
Geen fysieke ingrepen of aanpassen voor wensen van de mens
Toenemende hoeveelheid vegetarisch en veganistisch?
Goede arbeidsomstandigheden en psychische gezondheid van boeren, migranten / mensen werkzaam in het voedselsysteem
Er moet iets gebeuren aan de lock-ins die boeren ervaren. Ze willen wel veranderen, maar weten niet hoe of zitten vast.
Verantwoordelijkheden
Collectieve verantwoordelijkheid om te veranderen
Verantwoordelijkheid ligt mn. bij de overheid
Overheid ligt mn. bij de burger
Erkenning van de noodzaak van systeemverandering?
Andere regelgeving nodig
Doel- of middelsturing

Economisch gedragen
Goed verdienen-/bestaansmodel voor boeren en andere spelers, én betaalbaar voor consument
Boeren worden betaald/krijgen financieel voordeel voor duurzame/diervriendelijke praktijken
Korte ketens of toegevoegde waarde maken goede prijs voor boer én consument mogelijk
Verbreding en/of meer gemengd bedrijf
Nieuwe economische concepten
Vervanging BBP door concepten als Brede Welvaart, Economy of the Commons
Moet economische groei/kapitalisme wijken?
Consument heeft verbinding met voedsel(systeem) en is daardoor bereid om de eerlijke prijs te betalen
Stimuleren meer plantaardig, duurzaam of dierwaardig voedingspatroon via belastingen/subsidies
Externaliteiten internaliseren
door heffingen of verbieden van vervuilende stoffen

Overig
Redeneert vanuit (te verwachten) ontwikkelingen/trends
Landbouw of voedselvisie
Jaartal van visie

[Bekijk hier de volledige analysematrix.](#)

Bijlage B: Overzicht van geanalyseerde en gepubliceerde visies

Naam organisatie(s)	Naam visie	Jaar
BO Akkerbouw	Ruimte voor de nieuwe akker	2023
Caring Farmers	Koplopersplan convenant dierwaardige veehouderij	2023
De Boer en De Olde	Re-rooting the Dutch Food System: from more to better	2020
Dierenbescherming	Inclusieve en gedragen natuur en landbouw in en met de provincie	2023
Harvest House	Identiteitstraject FVO Strategisch Advies, Visie Coalition of the Willing	2012, 2024
Interprovinciaal Overleg (IPO)	Position paper landbouw en voedsel	2022
LTO Nederland	Toekomstvisie 2030, lobby-inzet voor de formatie, Inbreng verkiezingsprogramma's TK-verkiezingen 2023 & Europees Puntenplan	2022, 2023, 2023, 2024
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)	Witboek 2050	2024
Meststoffen Nederland	Kunstmest 4.0, Positie Meststoffen Nederland op intensiteit landbouw	2019, 2023
Rabobank	Agrofoodvisie 2040: Ruimte voor boer én natuur	2024
Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO)	De toekomst van een duurzaam landbouw- en voedselsysteem	2023
Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli)	Duurzaam en gezond - samen naar een houdbaar voedselsysteem, Advies boeren met toekomst, Stop bodemdaling in veenweidegebieden – het groene hart als voorbeeld & De bodem bereikt?!	2018, 2021, 2020, 2020
Transitiecoalitie Voedsel	Oproep aan formerende partijen: Stimuleer duurzaam boeren, gezond eten en eerlijk afrekenen & 10 principes voor een gezond leven op een gezonde planeet	2024 & z.d.
Urgenda	Landinzicht, grond voor een vruchtbaar gesprek	2024
Verschillende organisaties verzameld onder Groenboerenplan	Groenboerenplan (10 aanbevelingen)	2022

Bijlage C: Overzicht van de belangrijkste thema's die we (nog niet) gemeen hebben

Ecologisch verantwoord	
Het merendeel	<ul style="list-style-type: none"> • Een gezonde bodem is ons fundament. • We waarborgen overige natuurlijke hulpbronnen (draagkracht; minimale verliezen). • We gebruiken geen of enkel heel gericht gewasbeschermingsmiddelen. • We hebben weerbare teeltsystemen (diversiteit in ruimte & tijd/gewassen). • We voeren dieren voornamelijk reststromen en gras (merendeel). • We gebruiken enkel hernieuwbare energie. • We benutten dierlijke mest in de regio – grondgebonden melkveehouderij. • We eten grotendeels plantaardig. • Technologie ondersteunt de transitie (drones, robots, slimme kassen, fermentatie, etc.). • We erkennen het belang van de diversiteit bij de inrichting van de ruimte.
Een deel	<ul style="list-style-type: none"> • De inrichting van de ruimte volgt het natuurlijk basissysteem ofwel wordt gestuurd door eigenschappen van de bodem, het water, en natuurgebieden. • We telen op vruchtbare grond voedsel voor mensen (sommigen spreken over de ladder van Moerman) • We verspillen zo min mogelijk voedsel (we eten van pit-tot-schil, van kop-tot-kont, en consumeren wat we nodig hebben) • We zijn zuinig met energie. We benutten nutriënten uit humane excreta. • We zien gras als rustgewas in akkerbouwrotaties op zandgronden • De grondwaterstand in veenweidegebied is verhoogd (sommigen spreken ook over mogelijk (nieuwe) functies in het natte veenweidegebied)
Nog oneens	<ul style="list-style-type: none"> • Het (volledig) voeren van dieren met reststromen • Op welke schaal sluiten van nutriëntenkringlopen

Sociaal verbonden	
(Deels) eens	<ul style="list-style-type: none"> • Iedereen heeft toegang tot gezond en duurzaam voedsel (deel) • Een meer plantaardig en minder dierlijk dieet is gezonder voor de mens (deel) • We eten wat we nodig hebben • We geven voedselonderwijs en goede voorlichting (deel) • Onze ketens zijn volledig transparant (deel) • We houden onze robuuste dieren op een diervriendelijke/dierwaardige manier • De consument voelt zich verbonden met zijn/haar voedsel (deel) • Mensen werken met plezier in het voedselsysteem (deel)
Oneens	<ul style="list-style-type: none"> • De rol van Nederland in de (wereld)voedselvoorziening

Economisch gedragen

(Deels) eens

- Boeren en andere actoren in de keten verdienen een eerlijk inkomen
- We optimaliseren het bestaansmodel in de gehele keten, en niet in afzonderlijke schakels (deel)
- We belonen de beheerders van ons land voor ecosysteemdiensten
- We hanteren het concept 'Brede Welvaart'
- We erkennen een diversiteit aan bestaansmodellen (strokenteelt, voedselbossen, slimme kassen, verticale landbouw, precisiefermentatie, beheerders natuurlijk grasland .... etc).

Wat we gemeen hebben

Een analyse door:

Imke de Boer & Kawire Gosselink

In opdracht van:

Food Hub

September 2024